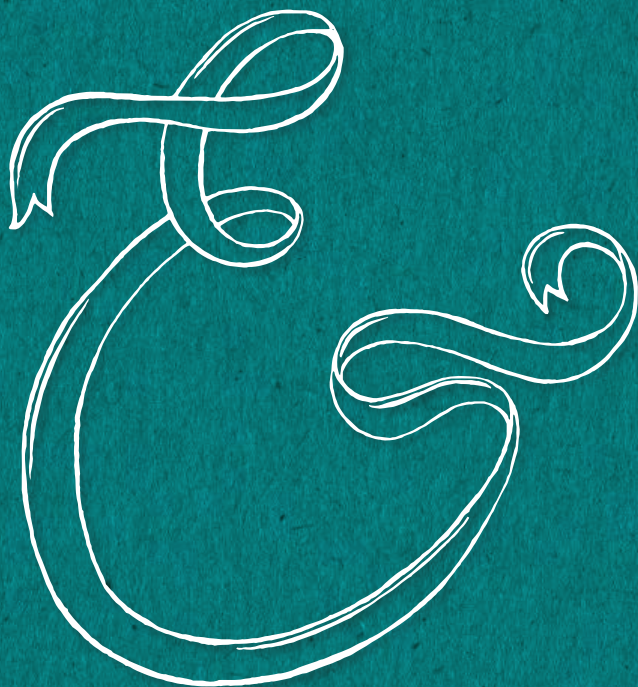

Iris Kamp, Janneke de Jong-Slagman
en Peter van Duijvenboden

JEUIGD LITERATUUR

DIDACTIEK

HANDBOEK VOOR VO EN MBO

uitgeverij
coutinho

Jeugdliteratuur en didactiek

Lees!

Ik vond mijn thuis een tijd bij Hasses bende
Was aan Alaska sinds zin één gehecht
Ik likete vlogs van Britt die niet bekende

Ik snapte Nathans wrede daden slecht
Maar snikte toen de rugzak werd gevonden
De twijfel leeft nog steeds, viel Jan wel echt?

Ik zwierf dik duizend pagina's door Londen
Ontmaskerde oom Ben, kwam in verzet
Was door de bloedband met Ooba verbonden

Ik móést wel vluchten met de amulet
Met Brahim streed ik tegen onze neven
En vaak lag ik naast Oliver op bed

Zo blijf ik eindeloos veel levens leven
En eindeloos veel levenslessen geven

Quirien van Haelen

Jeugdliteratuur en didactiek

Handboek voor vo en mbo

Iris Kamp

Janneke de Jong-Slagman

Peter van Duijvenboden

(auteurs en eindredactie)

Susan Beckers

Bart Bijl

Frits Criens

Yvette Jansen

Marijke Potters

Aalt Prins

Margriet Smits

(co-auteurs)

u i t g e v e r i j | C
c o u t i n h o

bussum 2021

www.coutinho.nl/jeugdliteratuur-didactiek

Bij dit boek hoort een website met verwijzingen naar bronnen met aanvullende informatie en links.

© 2019 Uitgeverij Coutinho bv

Alle rechten voorbehouden.

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen, of op enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van reprografische verveelvoudigingen uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikel 16h Auteurswet 1912 dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoedingen te voldoen aan Stichting Reprorecht (www.reprorecht.nl). Voor de readerregeling kan men zich wenden tot Stichting UvO (Uitgeversorganisatie voor Onderwijslicenties, www.stichting-uvo.nl). Voor het gebruik van auteursrechtelijk beschermd materiaal in knipselkranten dient men contact op te nemen met Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten Organisatie, www.stichting-pro.nl).

Eerste druk 2019, tweede oplage 2021

Uitgeverij Coutinho

Postbus 333

1400 AH Bussum

info@coutinho.nl

www.coutinho.nl

Omslag: Merel Brouns, Utrecht

Noot van de uitgever

Wij hebben alle moeite gedaan om rechthebbenden van copyright te achterhalen. Personen of instanties die aanspraak maken op bepaalde rechten, wordt vriendelijk verzocht contact op te nemen met de uitgever.

De personen op de foto's komen niet in de tekst voor en hebben geen relatie met hetgeen in de tekst wordt beschreven, tenzij het anders vermeld is.

ISBN 978 90 469 0685 9

NUR 842

Voorwoord

In 'Het beslissende boek' (1984) schrijft Kees Fens, die als een van de weinige literatuurcritici zowel jeugdliteratuur als boeken voor volwassenen recenseerde, over vier perioden in het leven van lezers. Vooral over de tweede fase is hij, zacht uitgedrukt, weinig enthousiast:

Over de tweede periode die ik tussen het twaalfde en het vijftiende à zestiende jaar situeer kunnen we zeer kort zijn. Er valt niets over te zeggen, omdat er niets in gebeurt. Dat is een groot probleem voor alle opvoeders. Men verklaart dat door er op te wijzen dat er bepaalde soorten boeken ontbreken. Dat geloof ik niet; ik denk dat het andere oorzaken heeft, maar ik laat me daar niet over uit. In ieder geval, de jeugdboeken blijven gesloten in de kast staan.

(Fens, 1984, p. 24)

Jongeren in de leeftijd van 12 tot 16 jaar zijn volgens Fens moeilijk te bewegen tot lezen. Het is een periode waarin ze andere dingen aan hun hoofd hebben. Dat was in 1984 zo en dat is nu nog steeds het geval. Terwijl van de 7- tot 9-jarige kinderen 61 procent elke dag nog een boek leest in de vrije tijd, is dat bij de 16- en 17-jarigen gedaald naar 10 procent (Witte & Van Nood, 2014). Aan het aanbod lag het in 1984 niet en dat is vandaag de dag ook zeker niet het geval. Er verschijnen prachtige boeken met spannende, goed geschreven verhalen met personages die volop mogelijkheden tot identificatie bieden. Aan goede intenties van ouders, leerkrachten en andere bemiddelaars is evenmin gebrek, getuige de vele inspirerende leesbevorderingscampagnes van de afgelopen jaren.

Iedereen is ervan overtuigd dat lezen belangrijk is, juist ook voor jongeren in een fase waarin ze zich in versneld tempo fysiek, emotioneel en cognitief ontwikkelen. Onderzoek laat zien dat het lezen van boeken aan al die ontwikkelingen een belangrijke positieve bijdrage kan leveren (zie bijvoorbeeld Leesmonitor – Het Magazine, 2017). Leraren in het voortgezet onderwijs zien het dan ook als hun taak een bijdrage te leveren aan het bevorderen van het leesplezier en de leesbereidheid van hun leerlingen. De praktijk is echter weerbarstig. De klassen zijn groot en veelkleurig en de li-

teraire competentie van de leerlingen vertoont een waaier van niveaus. Docenten willen inspireren, activeren, verdiepen en begeleiden, maar moeten dat meestal voor een groot deel doen vanuit de eigen leeservaringen in de jeugd of vanuit de boekenkennis die ze in de opvoeding van hun eigen kinderen hebben opgedaan, omdat er in hun opleiding niet altijd genoeg structurele aandacht voor jeugdliteratuur was. Daardoor ontbreekt het hun vaak aan voldoende inzicht in de leesontwikkeling van kinderen en jongeren, het hedendaagse boekenaanbod en bruikbare werkvormen om het literatuuronderwijs in de onderbouw van het voortgezet onderwijs vorm te geven.

Dit nieuwe handboek is een onmisbare handleiding voor structureel lees- en jeugdliteratuuronderwijs in de onderbouw van het voortgezet onderwijs en het mbo. Het boek is ontstaan in de praktijk. Bevlogen en deskundige docenten van verschillende lerarenopleidingen hebben de handen ineengeslagen om het lezen van jeugdliteratuur met dit rijke handboek goed op de kaart te zetten. Op basis van onderzoek naar de geschiedenis van de jeugdliteratuur, de jeugdliteratuurkritiek en de leesontwikkeling van jongeren geeft het boek vele interessante en stimulerende voorbeelden van lessen, opdrachten en toetsvormen. Enthousiaste leraren die het belang van lezen onderstrepen, kunnen met dit handboek de uitdaging aangaan om na al die jaren het ongelijk van Fens te bewijzen. Het boek biedt de kennis van en het inzicht in (de didactiek van) de jeugdliteratuur die nodig is om ervoor te zorgen dat de periode tussen 12 en 16 jaar er een wordt waarin jongeren met veel plezier jeugdboeken lezen!

Cor Geljon, literatuurdidacticus

Helma van Lierop-Debrauwer, jeugdliteratuurwetenschapper

Inhoud

Inleiding	11
-----------	----

DEEL 1 Jeugdliteratuur

1	Wat is jeugdliteratuur?	17
1.1	Inleiding	18
1.2	Wat verstaan we onder literatuur?	18
1.3	Wat verstaan we onder <i>jeugd</i> literatuur?	22
1.4	Het onderscheid tussen jeugdliteratuur en volwassenenliteratuur	24
1.5	Het literair gehalte van jeugdliteratuur	25
1.6	De verschillen tussen proza (fictie en non-fictie) en poëzie	28
1.7	De schrijversintentie en de functies van literatuur	30
1.7.1	De functie ontspanning	32
1.7.2	De functie informatie	32
1.7.3	De functie emotie	33
1.7.4	De functie zingeving	34
1.7.5	De functie creativiteit	34
1.7.6	De functie esthetiek	35
1.7.7	De functie taalontwikkeling	36
2	Jeugdliteratuur door de eeuwen heen	39
2.1	Inleiding	40
2.2	Jeugdliteratuur en kindbeelden	41
2.2.1	Lang geleden	42
2.2.2	Een verlicht kindbeeld	44
2.2.3	Een romantisch kindbeeld	46
2.2.4	Een burgerlijk kindbeeld	48
2.2.5	De verzuiling	49
2.2.6	Nieuwe kindbeelden?	52

2.2.7	De tweede helft van de twintigste eeuw	56
2.2.8	De eenentwintigste eeuw	62
2.3	Klassiekers	69
2.3.1	Adaptatiestrategieën	73
2.3.2	De verschillende gedaanten van een boek	76
2.3.3	Nieuwe manieren van bewerken	78
2.4	Genres	80
2.4.1	Fantasieliteratuur	81
2.4.2	Realistische verhalen	85
2.4.3	Manieren van indelen	88
3	Jeugdliteratuur waarderen	91
3.1	Inleiding	92
3.2	De leesontwikkeling	92
3.3	Leeshoudingen en lezerstypen	102
3.4	Bemiddelen en waarderen	103
3.4.1	Uitgevers	105
3.4.2	Recensenten	107
3.4.3	Klassieke en nieuwe media	117
3.4.4	Vakjury's en publieksjury's	118
3.5	De polysysteemtheorie	122

DEEL 2

Didactiek

4	Het belang van leesbevordering	129
4.1	Inleiding	130
4.2	Leesbevordering	130
4.2.1	Leesbevordering en lees- en taalvaardigheid	132
4.2.2	Leesbevordering en literaire competentie	133
4.3	Het belang van een doorgaande leeslijn	140
4.4	De doorgaande leeslijn in kerndoelen, eindtermen en referentieniveaus	142
4.5	Leesbevordering in het mbo	144
4.6	Fictie in de kennisbasis van de tweedegraads lerarenopleiding Nederlands	146

5	De Leescyclus	149
5.1	Inleiding	150
5.2	Didactiek voor stimulerend jeugdliteratuuronderwijs: De Leescyclus	150
5.2.1	Inspireren	154
5.2.2	Kiezen	160
5.2.3	Lezen	166
5.2.4	Verdiepen	174
6	Literaire competentie en lesactiviteiten	179
6.1	Inleiding	180
6.2	Typen literatuurdocent	180
6.3	Lesactiviteiten	181
6.3.1	Modelinge activiteiten	181
6.3.2	Schriftelijke activiteiten	190
6.3.3	Creatieve activiteiten	194
6.3.4	Theorieverwerkingsactiviteiten	199
7	Het vak jeugdliteratuur toetsen	207
7.1	Inleiding	208
7.2	Overwegingen om wel of niet te toetsen	208
7.3	Formatieve evaluatie	209
7.4	Summatieve toetsing	212
7.5	Aandachtspunten voor toetsing	213
8	Lessuggesties	221
8.1	Inleiding	222
8.2	Vertel eens van Aidan Chambers	222
8.3	Tien voorbeeldlessen volgens De Leescyclus	227
8.4	Lessuggesties	256
8.4.1	Inspiratiefase	256
8.4.2	Keuzefase	258
8.4.3	Verdiepingsfase	261

Jeugdliteratuur en andere fictiewerken	267
Lijst met websites	275
Literatuurlijst	279
Illustratieverantwoording	289
Begrippenlijst	295
Over de auteurs	301

Inleiding

Het was lief van Dylan dat hij zei dat ik alle boeken uit heb en eigenlijk heeft hij nog gelijk ook. Er zijn miljoenen boeken die ik niet gelezen heb, maar ik denk niet dat er iets in staat wat ik nog niet weet. Alle goede boeken heb ik uit. Een goed boek kan alleen maar geschreven zijn door de schrijver die het heeft geschreven. Dat niemand anders in de wereld het kan schrijven, bedoel ik, op die manier en met die gedachten. In een goed boek blader je terug, omdat je de mooie zinnen van een schrijver nog een keer wilt lezen. Of om een belangrijke gedachte te herkauwen. En dan heb je ook nog slechte boeken en dat zijn boeken die iedereen zou kunnen schrijven, en vaak nog een stuk beter ook, als iedereen daar zin in zou hebben. Zelfs ik zou het kunnen. En beter. Door een slecht boek ga je met een rotgang heen. Omdat je alleen maar wilt weten hoe het afloopt of hoopt dat het gauw afgelopen is. Over zo'n boek hoef je niet na te denken, niet voor je eraan begint, niet als je het leest en niet als je het uit hebt. (Kuyper, 2018, pp. 45-46)

In het voorgaande fragment is Sallie Mo aan het woord, de hoofdpersoon uit Sjoerd Kuypers roman *Bizar*. Voor Sallie Mo zijn boeken van levensbelang. Ze verrijken haar leven, ze geniet van lezen en leert nadenken over wat ze leest. Helaas geldt dit niet voor alle jongeren. Veel leerlingen vinden lezen saai en het schoolvak Nederlands ook. Nederlands heeft een slechte reputatie. Dat is geen wonder, want op veel scholen is het vak in de loop der jaren uitgekleed. Met het accent op zakelijke onderdelen als spelling en grammatica ligt de nadruk op de vorm en niet op de inhoud. Nederlands lijkt er vooral op gericht de andere vakken te ondersteunen en is verworden tot een vaardighedenvak.

Het is hoog tijd de negatieve tendens om te buigen en met bevologenheid en kennis van zaken het vak Nederlands nieuw leven in te blazen. Aandacht voor de inhoud van het vak Nederlands betekent aandacht voor jeugdliteratuur. Onderwijs in jeugdliteratuur heeft de potentie een feest te zijn, te inspireren, te vormen en uit te dagen.

Hogeschooldocent Wenckje Jongstra benadrukt het niet te onderschatten belang van jeugdliteratuur als volgt:

We weten steeds beter wat de immense kracht is van de geletterde omgeving op de vorming van een kind: empathisch vermogen, kritisch vermogen, identiteitsvorming, concentratie, verstillingsvermogen, wereldwijsheid, taalvermogen en woordenschat. Vaardig zijn in lezen is niet alleen kwalificerend, maar belezenheid en het delen van leeservaringen leiden tot socialisering en tot persoonsvorming. Het is mijns inziens het cement van synergetisch leren. Dat vraagt wel van leraren en van scholen een leescultuur.

(Jongstra, 2016, p. 24)

Kort samengevat komt het erop neer dat de auteurs van dit boek persoonlijke en sociale vorming willen stimuleren door jeugdliteratuur een belangrijke positie te geven binnen het vak Nederlands.

Nederlands kan weer betekenisvol worden als het gevuld wordt met bijzondere verhalen van eigenzinnige schrijvers, rijke teksten, humoristische gedichten en mooie romans. Dat alles gericht op de vorming van leerlingen. Nancie Atwell (winnares van de 2015 Global Teacher Prize) wist het wel: 'Stories are the teacher's superhero-power' (Atwell, 2015).

Gelukkig zien we dat in het schoolvak Nederlands van de (nabije) toekomst verhalen en rijke teksten een grote plaats krijgen. De ontwikkelingen binnen Curriculum.nu laten zien dat samenhang en leesplezier belangrijke thema's zijn. Dit boek sluit aan bij deze ontwikkelingen. Het geeft antwoord op de prangende vraag hoe je kinderen en jongeren aan het lezen kunt krijgen, en het wil laten zien hoe veelzijdig jeugdliteratuuronderwijs kan zijn en wat de kracht ervan is, zowel in het voortgezet onderwijs als in het mbo.

Bijna alle auteurs van dit boek zijn docent aan een lerarenopleiding Nederlands en staan onderwijs voor waarin literatuur een belangrijke plaats inneemt. Zij misten een handboek dat toegesneden is op het tweedegraadsgebied: bestaande wetenschappelijke handboeken over jeugdliteratuur hebben geen aandacht voor de onderwijspraktijk, zoals in het hbo noodzakelijk is, terwijl jeugdliteratuurboeken voor de pabo vanwege de beoogde leeftijdsgroep ongeschikt zijn. Dit boek moet in die leemte voorzien. Het heeft een beknopte theoretische basis en een adequaat praktijkdeel om docenten in het hbo en het hele tweedegraadsgebied te inspireren en te ondersteunen.

Leeswijzer

Jeugdliteratuur en didactiek bestaat uit twee delen: een theoretisch deel en een deel dat zich richt op de praktijk.

Deel 1, 'Jeugdliteratuur', bestaat uit drie hoofdstukken. In het eerste hoofdstuk, 'Wat is jeugdliteratuur?', maak je kennis met basisbegrippen en -uitgangspunten die je nodig hebt om de stof goed te kunnen begrijpen.

Hoofdstuk 2, 'Jeugdliteratuur door de eeuwen heen', behandelt in grote lijnen de geschiedenis van de jeugdliteratuur in Nederland. Opvoedingsidealen en kindbeelden oefenen invloed uit op jeugdboeken en veranderen in de loop van de tijd. Het is goed om je daarvan bewust te zijn en kritisch te kijken naar overtuigingen van auteurs en opvattingen van bewerkers van verhalen. Komen die overeen met jouw overtuigingen, of juist niet?

In hoofdstuk 3, 'Jeugdliteratuur waarderen', gaat het over de leesontwikkeling van kinderen. Wat waarderen ze in welke fase? Bemiddelaars – onder wie docenten – spelen een grote rol in de receptie van jeugdliteratuur. Waarop baseren zij zich als zij een boek kiezen? Lezen zij recensies, hechten zij waarde aan prijzen en bekroningen? Op grond waarvan besluiten zij een boek al dan niet aan jongeren aan te bieden?

Deel 2, 'Didactiek', gaat over de praktijk van het onderwijs en bevat vijf hoofdstukken. Je kunt als docent een enthousiaste lezer zijn, maar hoe krijg je je leerlingen zo ver dat zij ook van een boek gaan genieten? Gerrit Komrij zei eens: 'Van alle redenen om een boek te lezen is plezier wel het meest in ongenade geraakt' (Komrij, 1986, p. 19). Dat is ernstig. Het praktijkdeel gaat uit van leesplezier en stelt de leerling centraal.

Hoofdstuk 4, 'Het belang van leesbevordering', gaat over de doorgaande leeslijn die ervoor zorgt dat leesbevordering en literatuureducatie een structurele plek krijgen in het onderwijsprogramma. Ook komen formele kwesties zoals referentieniveaus, eindtermen en de landelijke kennisbasis voor de leraar-in-opleiding aan de orde.

Hoofdstuk 5, 'De Leescyclus', is de kern van het praktijkdeel. De Leescyclus is een didactische aanpak die uitgaat van leesplezier, maatwerk en ervaringsgerichte didactiek. De cyclus kent vier fasen die achtereenvolgens uitgebreid besproken en toegelicht worden.

Daarna leer je in hoofdstuk 6, 'Literaire competentieontwikkeling en lesactiviteiten', waarom mondelinge, schriftelijke, creatieve en theorieverwerkingsopdrachten belangrijk zijn voor het ondersteunen en bevorderen van de literaire competentie. Ook komt aan de orde dat jeugdliteratuur heel geschikt is voor vakoverstijgend onderwijs. Je maakt kennis met recente di-

dactische inzichten, maar vraagt je ook af wat voor type literatuurdocent jij bent.

Hoofdstuk 7, 'Het vak jeugdliteratuur toetsen', gaat over een relevante kwestie. Leesplezier hebben we hoog in het vaandel, maar past toetsen daar wel bij? De voor- en nadelen komen aan de orde, evenals het samenstellen van een goede toets.

Het slothoofdstuk heeft de niet mis te verstane titel 'Lessuggesties'. Hoofdstuk 8 is daarmee het meest praktische van dit boek. De didactiek van Aidan Chambers komt aan de orde; je gaat met je leerlingen in gesprek over literaire teksten en krijgt vervolgens een schat aan lesideeën om je door te laten inspireren. Alle lessuggesties passen bij een fase van De Leescyclus en zijn geschikt voor het hele tweedegraadsgebied.

In de 303 pagina's van dit boek krijg je handvatten om zelf een lezende leraar te worden (als je dat nog niet bent) en van leerlingen lezers zoals Sallie Mo te maken. Jij als docent Nederlands bent immers een rolmodel en je kunt de kracht van jeugdliteratuur alleen ten volle in je onderwijspraktijk benutten als je zelf ook leest. Zoals Aidan Chambers zegt: *Readers are made by readers.*

Website

Op www.coutinho.nl/jeugdliteratuur-didactiek vind je verwijzingen naar bronnen met aanvullende informatie. Deze bronnen kunnen je helpen je onderwijspraktijk nog beter vorm en inhoud te geven. Ook vind je op de website handige links.

DEEL 1

JEUGDLITERATUUR

Kinder- en jeugdliteratuur is bepalend voor ons hele bestaan.
Geef haar dan ook de ruimte.

Bart Moeyaert (2019)

Heb je nooit hele middagen met rode oren en verwarde haren over een boek gebogen gezeten, lezend, lezend en de wereld om je heen vergevend, zodat je niet meer merkte dat je honger kreeg of het koud had - Heb je nooit heimelijk bij het schijnsel van een zaklantaarn onder de dekens gelezen, omdat je vader of moeder, of misschien iemand anders die zich bezorgd maakte, goedbedoeld het licht had uitgedaan, redenerend dat je nu moest gaan slapen omdat je immers morgen weer zo vroeg uit de veren moest -

Heb je nooit openlijk of in het verborgen bittere tranen vergoten omdat een prachtig verhaal was afgelopen en je afscheid moest nemen van figuren met wie je zoveel avonturen had beleefd, van wie je hield en die je bewonderde, voor wie je bang was geweest en voor wie je gebeden

had en zonder wier gezelschap het leven leeg en zinloos voorkwam -

(Ende, 1999, p. 10-11)

MICHAEL ENDE
Het oneindige
verhaal

'Hét kinderboek van de 20ste eeuw'

DE VOLKSKRANT

HOOFDSTUK 1

WAT IS JEUGDLITERATUUR?

Na het lezen van dit hoofdstuk

- ken je de begrippen literatuur en jeugdliteratuur en de verwante begrippen kinderliteratuur, fictie, (literaire) non-fictie, proza, poëzie en lectuur;
- ken je de begrippen adolescentenliteratuur, youngadult-literatuur en cross-overliteratuur en de verschillen daartussen;
- heb je inzicht in de (on)mogelijkheid om exacte grenzen aan te geven tussen jeugdliteratuur en volwassenenliteratuur, tussen lectuur en literatuur, tussen literaire fictie en literaire non-fictie;
- weet je dat literaire kwaliteit wordt toegekend;
- kun je de functies van (jeugd)literatuur benoemen.

1.1 Inleiding

Dit boek gaat over jeugdliteratuur. Maar wat verstaan we daar eigenlijk onder? Er zijn veel begrippen die verwant zijn aan jeugdliteratuur. Denk bijvoorbeeld aan literatuur, lectuur, fictie, non-fictie, proza en poëzie. Als we de term jeugdliteratuur scherp willen krijgen, helpt het als we het bredere ‘landschap’ in kaart brengen. Dit hoofdstuk begint met de literaire terminologie. Die heb je nodig om dit boek goed te kunnen lezen.

Daarnaast besteden we aandacht aan de afbakening van *jeugdliteratuur*. Het hanteren van leeftijdsgrenzen blijkt niet zo eenvoudig. Valt kinderliteratuur bijvoorbeeld onder jeugdliteratuur? En wanneer behoort een boek tot de volwassenenliteratuur?

Het is evenmin gemakkelijk om exact vast te stellen wat *jeugdliteratuur* is. Dat heeft in veel gevallen te maken met arbitraire en subjectieve criteria, die samenhangen met smaak en waardering. Krijgt jeugdliteratuur wel dezelfde waardering als literatuur voor volwassenen?

Tot slot besteden we in dit hoofdstuk ook aandacht aan het nut van jeugdliteratuur. Twee aspecten zijn daarbij van belang: de schrijversintentie – welke bedoeling heeft de schrijver met het boek? – en de functie van (jeugd)literatuur. Dat laatste gaat over het mogelijke effect dat een boek op een lezer heeft.

1.2 Wat verstaan we onder literatuur?

De vraag ‘Wat is *literatuur*?’ is niet eenvoudig te beantwoorden. Er bestaan verschillende omschrijvingen, de ene wat strikter geformuleerd dan de andere, maar ze zijn nogal arbitrair en subjectief. Dat heeft veel te maken met persoonlijke opvattingen over smaak en de waarde die lezers aan literatuur hechten. Dat het over *geschreven teksten* gaat, is duidelijk. Films, theater en muziek behoren dus niet tot de literatuur, al kunnen die kunstvormen er wel aan gerelateerd zijn: een film kan eerst als boek zijn uitgebracht, poëzie kan in het theater voorgedragen worden, en toneelstukken moeten geschreven zijn voor ze kunnen worden opgevoerd.

Behalve het kenmerk ‘geschreven’ mag je van literatuur ook verwachten dat ze als *kunstvorm* bedoeld is. De literair kunstenaar maakt keuzes in zijn taal – woorden, zinnen, stijl, beeldspraak, ritme, klank – om zijn bezieling op de lezer over te brengen. Daarmee onderscheidt de literatuur zich van geschreven teksten die primair als informatiebron bedoeld zijn: de meeste krantenartikelen, verslagen, beleidsnota’s, scripties enzovoorts. Dergelijke

zakelijke teksten (**non-fictie**) zijn – als ze goed geschreven zijn – maar voor één uitleg vatbaar en geven zo helder en zakelijk als maar mogelijk is de feiten weer of een transparante interpretatie daarvan.

Daarmee ben je bij het derde kenmerk van literatuur aanbeland: ze heeft een fictieel karakter. **Fictionele teksten** vertellen een verhaal, niet per se feitelijke waarheden, en bieden juist bij voorkeur meer dan één interpretatie. Een literaire tekst roept vragen en emoties op en zet lezers aan tot denken. Literatuur hoeft niet het hele verhaal te vertellen: ze kan stukken onbeschreven laten en het aan de lezer overlaten om deze ‘open plekken’ zelf in te vullen. Literatuur hoeft ook niet per definitie een verhaal te zijn. Niet alleen proza, maar ook poëzie maakt deel uit van de literatuur. Schijnbaar in tegenspraak met wat we hiervoor beweerden, rekenen we bepaalde non-fictie wel tot de literatuur: de **literaire non-fictie**. Dan heeft een tekst weliswaar de feitelijke van non-fictie, maar zijn literaire middelen zodanig ingezet en klinkt in de tekst zo duidelijk de stem van de auteur door dat de tekst toch tot literatuur gerekend wordt.

Hiermee lijkt het begrip literatuur duidelijk begrensd, maar zo eenduidig is het niet. Niet alle fictie beschouwen we als Literatuur met een hoofdletter L. Vanouds maakt men het onderscheid tussen **lectuur** en literatuur.

Die boeken van Nicci French! Zo spannend! Die lees ik achter elkaar uit. Maar het zal wel geen literatuur wezen ...

De voorgaande verzuchting is niet ongebruikelijk. Bij veel mensen bestaat het idee dat literatuur moeilijk is en dus niet leuk om te lezen. Een boek dat wél leuk is om te lezen, zal dan wel geen literatuur zijn. Maar wat is zo’n boek dan wel? Zoek op internet met de vraag ‘Wat is literatuur?’ en je krijgt een stortvloed aan antwoorden, van het vrij ongenueanceerde ‘Dat is ook maar een mening’ tot de opvatting dat een tekst pas literatuur is als deze reflectie biedt op menselijk handelen. Maar zelfs dat schiet niet op, want je kunt bij Donald Duck misschien ook wel reflecteren op diens ‘menselijk’ handelen.

In de bovenbouw van havo en vwo leren leerlingen dat literatuur een ‘diepere laag’ moet hebben, met als verdere kenmerken originaliteit, complexiteit, onvoorspelbaarheid, een bijzondere stijl en de mogelijkheid om verschillende betekenissen aan de tekst toe te kennen. Teksten zonder die kenmerken zouden dan lectuur genoemd kunnen worden (Frank, 2018).

In het algemeen hanteert men het begrip-penpaar lectuur-literatuur, waarbij lectuur staat voor fictionele teksten die je vrij vlot leest en die geen ander effect hebben dan enige tijd plezierige ontspanning. Daar is natuurlijk helemaal niets mis mee. Door dit onderscheid lijkt het echter alsof literatuur een hogere status heeft dan lectuur. Lectuur zou dan minderwaardig zijn, evenals de lezers ervan. Omdat tussen lectuur en literatuur geen scherpe grens is te trekken, is dat geen houdbaar argument. Je kunt alleen maar vaststellen dat het ene boek meer eigenschappen heeft die men vanouds als literair beschouwt dan het andere. Hierna bespreken we een aantal van deze literaire criteria.

Een belangrijk criterium dat als onderscheid gebruikt wordt, is de mate van [originaliteit](#)

of juist het ontbreken daarvan. Waar deel 1 uit de *Hoe overleef ik ...?-serie* origineel was, is het verrassende na deel 14 er zo langzamerhand wel af. Misschien ken je ook nog wel oude jeugdtitels als *De Vijf* (24 delen), *Pinkeltje* (29), *Arendsoog* (64), *Kippenvel* (meer dan 40 delen). Of modernere titels die even populair zijn om grotendeels dezelfde redenen: *Het leven van een loser* (17 delen en nog steeds groeiend), *Dagboek van een muts* (12 en ook nog doorgroeiend), of *De Grijsze Jager* (meer dan 15). Opvallend is dat deze boeken vaak met veel plezier gelezen worden. Waar originaliteit ontbreekt, ligt voorspelbaarheid op de loer. Dat kunnen de personages zijn, maar ook het verhaalverloop, de handelingen, het gebruik van tijd en ruimte en de afronding kunnen in meer of mindere mate voorspelbaar zijn. Hoe minder voorspelbaar, hoe meer literair. Je moet hierbij wel bedenken dat voor jonge en onervaren lezers alles origineel is. Pas als je meer leeservaring hebt, ga je het gebrek aan originaliteit als storend ervaren.

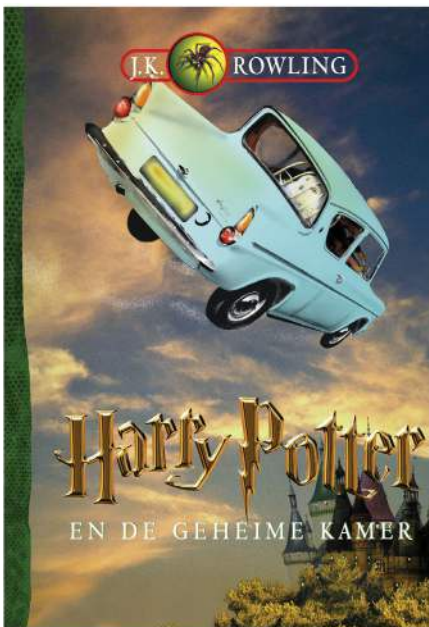
Een tweede criterium dat je kunt hanteren bij de literaire waardering van een tekst is vrij technisch. Het is de beoordeling van het [vakmanschap van een auteur](#). In een goed geschreven roman hangt alles met elkaar samen. Er zijn geen losse draadjes: geen handelingen die begonnen zijn, en die geen ander doel lijken te hebben dan de lezer nog even bezig te houden. Als je op bladzijde 10 leest over een moeilijk lopende man met een vals uitziende hond, dan moet verderop in het boek blijken dat die man een zekere rol

speelt in het verhaal, anders is zo iets een zinloos draadje. Willem Frederik Hermans heeft ooit gezegd dat er 'bij wijze van spreken geen mus van het dak valt, zonder dat het een gevolg heeft en waarin dit alleen geen gevolg mag hebben, wanneer het de bedoeling van de auteur geweest is, te betogen dát het in zijn wereld geen gevolg heeft als er mussen van daken vallen' (Hermans, 1979, p. 108). In literatuur moet, kortom, alles met elkaar samenhangen.

Wat je bij lectuur ook nog weleens aantreft, is dat de schrijver eigenlijk niet goed weet hoe hij alle gebeurtenissen uit zijn verhaal tot een goed einde moet brengen. In de extreemste oplossing blijken alle gebeurtenissen dan een droom geweest te zijn, maar ook wil de schrijver het toeval nogal eens te hulp roepen en dat kan op (toch wel weer) vele manieren: een autoriteit grijpt in, een vermeende vijand blijkt toch opeens het beste voor te hebben met het hoofdpersonage, enzovoorts. De onervaren lezer zal dit niet zo storen, maar zodra hij wat meer ervaring krijgt, begint de waardering voor dit soort verhalen af te nemen, omdat ze ongeloofwaardig overkomen. Daarmee kom je bij het derde criterium: de interne logica van een verhaal en de daaruit voortvloeiende **geloofwaardigheid**.

De **interne logica** laat zich het best illustreren aan de hand van een voorbeeld. Niemand kijkt ervan op dat Harry Potter blijkt te kunnen toveren. Binnen het verhaal is dat geloofwaardig, al weet je ook wel dat het in de echte wereld niet kan. In *Spijt!* van Carry Slee (1996) zou het heel handig

zijn geweest voor het slachtoffer als hij een effectieve toverspreuk op zijn pestkop had kunnen loslaten, maar dát zou je als lezer niet pikken. In een realistisch verhaal is dat strijdig met de interne logica en dus ongeloofwaardig. Als je die lijn doortrekt, zijn er nog wel meer gebeurtenissen in boeken die ongeloofwaardig kunnen zijn. In een realistisch boek zul je het misschien ook ongeloofwaardig vinden als een verlegen meisje ineens een heldin blijkt te zijn, of als een notoire pestkop plotsklaps in een vriendelijke klasgenoot verandert. In hoeverre jou zo'n plotselinge karakterverandering stoort of ongeloofwaardig voorkomt, is subjectief en hangt af van je eigen lees- en levenservaring.

De **gelaagdheid** en de **open plekken** in een verhaal worden zoals gezegd ook geregeld genoemd als kenmerken van literatuur. Open plekken zijn vragen die een verhaal oproept, maar die de tekst zelf niet luid en duidelijk voor je beantwoordt. Dat biedt dus ruimte voor je eigen interpretatie. Gelaagdheid betekent dat er onder ‘het verhaal’ nog een ánder verhaal schuilgaat, een diepere betekenis, die je pas doorkrijgt als je geleerd hebt op signalen te letten, bijvoorbeeld literaire motieven.

Er bestaat niet één spijkerhard criterium voor het bepalen van het literair gehalte van een boek of een gedicht. Het is een kwestie van meer of minder. Wat men literair vindt, is niet in beton gegoten. Bovendien heeft elke tijd zijn eigen voorkeuren en opvattingen. Een negentiende-eeuwer hanteerde andere criteria dan de twintigste-eeuwer, en ook de huidige generaties zullen hun eigen opvattingen in de schoolboeken laten opnemen. In hoofdstuk 2 en 3 wordt hier verder op ingegaan.

1.3 Wat verstaan we onder jeugdliteratuur?

Volgens hoogleraar literatuurwetenschappen Rita Ghesquière (1947-2018), autoriteit op het terrein van de jeugdliteratuur, omvat het begrip **jeugdliteratuur** ‘kleurrijke prentenboeken tot en met vuistdikke adolescentenromans’ (Ghesquière, Joosen & Van Lierop-Debrauwer, 2014, p. 11). Maar zij maakt ook onderscheid tussen kinder- en jeugdliteratuur en legt de grens tussen beide doelgroepen bij ongeveer 12 jaar. De openbare bibliotheek maakt het je ogenschijnlijk gemakkelijker. Zij verdeelt het boekenaanbod ‘jeugdliteratuur’ over vijf leeftijdscategorieën: 0 tot 6 jaar, 6 tot 9 jaar, 9 tot 12 jaar, 12 tot 15 jaar en ten slotte 15 tot 18 jaar, op de rug van het boek respectievelijk aangeduid met de letters AA, A, B, C en D. Bij 18 jaar houdt het dus op. Dat lijkt eenvoudig en overzichtelijk, maar meteen rijst wel de vraag wat die categorieën dan kenmerkt. Zijn het harde grenzen? Is de wettelijke leeftijdsgrens van 18 jaar voor volwassenheid dan werkelijk ook de eindstreep voor jeugdboeken? Het blijkt iets gecompliceerder te liggen.

Zo zijn er nog meer termen voor kinder- en jeugdliteratuur in omloop: ook adolescentenliteratuur, young adult en cross-over kun je tegenkomen. Niet alleen in de vakliteratuur, maar ook in de boekhandel, de bibliotheek of in reclame-uitingen. Die termen worden bovendien niet altijd even consequent gebruikt, dus moet je je in alle secundaire literatuur hierover steeds afvragen welke betekenissen de schrijvers hanteren. Young adult wordt bijvoorbeeld graag gebruikt in de marketing van bepaalde boeken en lijkt dan

synoniem met adolescentenliteratuur. Maar dat gaat niet helemaal op, zoals verderop in deze paragraaf wordt uitgelegd.

In beginsel kun je stellen dat jeugdliteratuur álle literatuur omvat die onderscheiden wordt van volwassenenliteratuur. Het is dus in eerste instantie een overkoepelend begrip voor literatuur voor 0 tot 18 jaar. Zoals eerder gesteld reserveert Ghesquière daarnaast een specifiekere indeling, namelijk in **kinderliteratuur** tot 12 jaar en jeugdliteratuur van 12 tot 15 jaar. Leeftijdsindelingen blijven natuurlijk arbitrair, maar op 12-jarige leeftijd komen kinderen ongeveer in hun puberteit en gaan ze in Nederland naar het voortgezet onderwijs. In dit boek ligt het accent op de boeken die voor 12 jaar en ouder zijn geschreven, maar je komt ook boektitels tegen die mogelijk eveneens door basisschoolkinderen worden gelezen.

Vergeleken met kinderliteratuur is jeugdliteratuur dus bedoeld voor jongeren van 12 jaar en ouder. Daarnaast valt er nog onderscheid te maken tussen de al eerdergenoemde begrippen **adolescenten-**, **youngadult-** en **cross-overliteratuur**. Dat kan verwarrend zijn. De term adolescenten heeft in het Angelsaksische taalgebied een andere betekenis dan in het Nederlands. In het Engels gebruik je de term *adolescents* voor alle jongeren vanaf 12 jaar, maar in Nederland maken we onderscheid tussen pubers (12-15 jaar, het C-etiket van de bibliotheek) en adolescenten (16-18 jaar, het D-etiket). In het Nederlandse taalgebied gebruikt men de term adolescentenliteratuur dan ook vooral voor de lezers van 15 tot 18 jaar.

Wat adolescenten- (én youngadult-, én cross-over)literatuur onderscheidt van kinderliteratuur is de verschuiving van de thema's. Adolescenten raken meer en meer geïnteresseerd in de wereld van volwassenen waartoe zij ook zelf gaan behoren. In deze periode van hun leven maken ze grote lichamelijke, maar ook psychische en sociale ontwikkelingen door. Ze veranderen en stellen zich de vragen die bij deze levensfase horen: wie ze zijn, waar ze bij horen. Het is logisch dat adolescenten dan ook boeken willen lezen die mogelijk een antwoord geven op deze vragen. Helma van Lierop heeft adolescentenliteratuur ook wel getypeerd als de literatuur die de innerlijke groei naar volwassenheid thematiseert (Van Lierop-Debrauwer & Bastiaansen-Harks, 2005, p. 47).

Daarnaast speelt in de adolescentenroman de **literaire vorm** een grotere rol. Auteurs maken gebruik van literaire middelen, zoals stijl, structuur en gelaagdheid. Daarmee vormen deze boeken een brug (cross-over) tussen jeugdromans en volwassenenromans.

Die literaire middelen zijn in een youngadultroman niet noodzakelijk aanwezig. *Young adult* is een Engelse term die volgens de Oxford Dictionary staat voor 'a person in their teens or early twenties'. Je zou dus kunnen zeggen dat young adult de categorie tussen 12 en 18 omvat, plus nog wat ouder. Dat is ook wat boekhandels en bibliotheken eronder verstaan: young adult is in feite een vergaarbak van jongerenboeken die zij als een [marketinginstrument](#) inzetten om het aanbod zichtbaar te maken. Het cross-overeffect van de adolescentenliteratuur, de brugfunctie tussen jeugd- en volwassenenliteratuur, ontbreekt dus bij young adult. Meer over cross-overliteratuur vind je in hoofdstuk 2.

1.4 Het onderscheid tussen jeugdliteratuur en volwassenenliteratuur

Een heldere grens tussen jeugdliteratuur en volwassenenliteratuur is lastig te trekken. Toch zou je, als je een willekeurige hoeveelheid boeken zou moeten verdelen over twee stapels – volwassenenliteratuur en jeugdliteratuur – de meeste boeken wel op de juiste stapel kunnen leggen. Ten eerste verraden de covers al veel. De omslag van een jeugdboek ziet er over het algemeen anders uit dan die van een boek voor volwassenen. Hetzelfde geldt voor de inhoud. Een van de belangrijkste kenmerken van jeugdboeken, vooral die voor jonge kinderen, is de aanwezigheid van illustraties (Joosen & Vloeberghs, 2008). Daarnaast is de keus op basis van vorm en inhoud meestal gemakkelijk te maken: duidelijke hoofdstuktitels, jeugdige personages, een op het oog spannend of vrolijk verhaal geven al gauw de indruk dat het om kinder- en jeugdliteratuur gaat. Voor adolescentenliteratuur is het meestal niet anders. Ook daar verraden de covers vaak hun gerichtheid op een jong publiek. De kans is echter aanwezig dat je met boeken blijft zitten waarvan je niet precies weet op welke stapel ze horen. Vorm en inhoud hebben dan eigenschappen die je niet verwacht bij een kinder-, jeugd- of adolescentenboek. De grootste twijfelgevallen zullen zich, niet verwonderlijk, juist in die laatste categorie bevinden, omdat je daar de keuze wilt maken tussen jeugdliteratuur en volwassenenliteratuur. Toch stuit je in elk van die andere leeftijdscategorieën natuurlijk op hetzelfde probleem: de grenzen zijn diffuus. Overigens speelt een strikte scheiding tussen jeugd- en volwassenenliteratuur voor veel auteurs geen rol, zoals blijkt uit dit citaat van Floortje Zwigtman: